

ІНТЕГРАТИВНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ

Олена ЗАВГОРОДНЯ

УДК 159.9

Olena Zavhorodnya
**INTEGRATIVE-EXISTENTIAL APPROACH
TO UNDERSTANDING THE PERSONALITY**

Актуальність теми. В сучасній науці спостерігаються такі тенденції: подолання механістичного світобачення; зростання досліджень міждисциплінарного характеру; інтерес до маргінальних, менш опрацьованих в культурі тем; до гуманітаризації, де людина розглядається як ключова фігура у сьгоднішніх еволюційних процесах; до інтегративності знань і діяльностей. Посилення зазначених тенденцій щодо проблеми особистості пов'язане із прагненням цілісного, всеохватного осмислення людиною своєї природи та сутності, потребою самопізнання, актуальною в усі часи існування культури. Зокрема, це прагнення виявляється в тенденції до діалогу, до взаємодії та можливої інтеграції різних напрямків і рівнів знань про людину в смисловому полі психології. В історії психології поняття “інтеграції” широко вживається у різних контекстах (К.Г. Юнг, І. Рольф, С. Гроф, В.С. Мерлін, Н.І. Непомняща, З.С. Карпенко та ін.). Інтегративність, за Г.О. Баллом, трактується у двох основних аспектах. “По-перше, йдеться про аспект методологічний, або можна сказати гносеологічний, – тобто про інтеграцію конструктивних складових концепцій..., що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. По-друге, береться до уваги онтологічний аспект інтегративності, тобто орієнтація на цілісного людського індивіда, на досягнення гармонійної єдності його соматичних, психічних і духовних властивостей” [2, с. 26]. Водночас посилення позицій екзистенційного підходу пов'язано з усвідомленням однобічності, редукціонізму біологічно або соціально акцентованих підходів до пізнання особистості, прагненням більш глибокого та повного її розуміння.

Мета статті – охарактеризувати зміст та лінії становлення особистості з позиції *інтегративно-екзистенційного підходу*. Поставлено **завдання** висвітлити такі питання: провідні характеристики особистості, сфери функціонування особистості; умови, стадії та можливі деформації розвитку особистості;

Провідні характеристики особистості. Філософи трактували людське призначення у широкому діапазоні – від песимізму до оптимізму, від погляду на людину як на “глухий кут” природи до сподівання на її високе покликання і, можливо, саме ці погляди відображають просторий горизонт різних форм особистісної реалізації людини, а також незоре поле її деформацій. Вона покликана дотворювати, вдосконалювати світ (К.Г. Юнг), бути особистістю – духовно преображати, просвітлювати світ, гуманізувати природне і соціальне оточення (М.О. Бердяєв), бути світлом і теплом для інших людей (С.Л. Рубінштейн). Вочевидь у цих та інших позитивних концепціях підкреслюється потенційна здатність людини до благодійного гуманізуючого впливу на світ у його найочевидніших іпостасях – на природу, культуру, інших людей і саму себе. Та коли глянемо навколо, то будемо змушені констатувати, що люди справді дуже змінили світ і самих себе, хоча в цих змінах багато чого є потворного та руйнівного. Отже, хоч усі люди покликані бути особистостями, але більш-менш повно реалізують це покликання одиниці.

Сказане не означає відсутності особистості у більшості людей. “Кожна людська особистість має цінність у собі і не може розглядатись як засіб.... Цим не заперечується онтологічна нерівність людей в обдаруваннях і якостях...”

[19, с. 256]. Є.Є. Насіновська зауважує, що поняття “особистість” конструюється як предмет домовленості між дослідниками і може використовуватись у широкому і вузькому сенсах. Скажімо, в останньому розумінні особистість – це суб’єкт вільного та відповідального вибору, здійснюваного на основі універсальних людських цінностей [24]. На думку Г.О. Балла, ціннісним засадам гуманістично налаштованої психології відповідає якнайширше трактування *поняття особистості* (з одночасним виокремленням різних типів, стадій її становлення та рівнів досягнутого розвитку). Із цих позицій, люди не поділяються на тих, хто є особистістю, і тих, хто не є нею. Шлях до особистісного зростання (з урахуванням індивідуальних особливостей і водночас з орієнтацією на особистісний ідеал, яскраво репрезентований у житті й діяльності багатьох видатних людей) визнається принципово відкритим для кожної людини, а надання допомоги у рухові цим шляхом – “чи не головним обов’язком психолога” [2, с. 32].

Людська психіка є особистісною, навіть коли мовиться про деформацію та розпад особистості. Тому особистість слушно розглядати і в контексті уявлення про оптимальну еволюційну спрямованість душевно-духовного розвитку людини, і як його бажаний результат. Результативно особистість доречно окреслити як вищу форму існування людини, можливу для всіх людей і водночас таку, що в кожному випадку реалізується своєрідно та різною мірою. Особистість, котра в повноті свого розвитку відзначається інтегрованою складністю, відрізняється від особистісно дисфункційних – спрощених, деформованих та розщеплених – форм існування людини. Її оптимальне функціонування характеризується гуманізуючим впливом на багатоликий світ, виявляється як прагнення та здатність бути не стільки об’єктом, скільки суб’єктом такого (благісного, конструктивного) впливу.

В розумінні особистості спираємося також на філософсько-психологічну традицію, що трактує її не як соціально набуту якість, а в широкому екзистенційно-духовному сенсі: особистість охоплює і духовну сутність, утілену в новонародженій дитині (повага до цієї сутності, врахування духовних потреб малечі є

основою гуманного, тобто любовно-творчого, ставлення до неї), і позаіндивіду репрезентацію особистості в інших людях й у творах, зокрема, і поза межами людського життя.

Розглянемо співвідношення змісту та обсяг понять “природно-соціальний індивід” та “особистість”. Згідно з концепцією М.О. Бердяєва (див. [5]), природно-соціальні індивіди утворюють соціум, і кожний із них є його часткою залежною від цілого. Водночас особистість – це мікрокосм, а не частка соціуму, вона постає творцем нових культурних і соціальних форм, тому те, що нею створюється, з часом стає надбанням суспільства, зберігається і передається наступним поколінням. Розвиваючи ідеї Бердяєва, стверджуємо, що соціум як сукупність соціальних індивідів є колективним носієм репродуктивно-нормативних функцій вітакультурного відтворення та контролю за перебігом громадянського життя, а особистість, хоча й базується на природно-соціальному (індивідуальному) підґрунті (точніше, вкорінена в ньому), виходить за його межі і є носієм перш за все діалогічно-творчих функцій¹. Це виявляється в її особливому ставленні до світу (природи, культури, людини), небайдужості та захисті вразливих, загрозливих природних та культурних явищ (загроза тут надходить насамперед від дегуманізуючих соціальних практик), у глибокому переживанні людської долі, внутрішніх еволюційних трансформаціях, вираженням яких стає *творчість*.

Спільним для індивіда та особистості є зв’язок із людською спільнотою, соціумом. Для індивіда – це залежність і підпорядкованість, а для особистості – просоціальна спрямованість її самоздійснення, яка виявляється і в несвідомому самодаруванні, й у вільно обраному служінні, і в усвідомленні свого покликання та відповідальності. Атрибутом особистості, на відміну від індивіда, є *свобода*. Проте поза індивідом особистість втрачає здатність до розвитку. Метаіндивідне існування особистості (передусім у творчих продуктах) може бути досить динамічним в аспекті впливу на інших людей, та особистість при цьому не еволюціонує. Отже, “індивідність” як тісний природно-соціальний зв’язок з іншими людьми, причетність до травмувального досвіду людського існування (щонайперше до пережи-

¹ Терміни “нормативно-репродуктивні” і “діалогічно-творчі” функції запозичуємо у Г.О. Балла [2], який розглядає їх як визначальні стосовно людської культури, акцентуючи їх єдність. Зокрема, творчість як атрибут особистості передбачає динамічну єдність інновації і традиції.

вання слабкості, залежності, болю) є необхідною (але недостатньою) умовою розвитку особистості.

Також розрізняються поняття-мислеобрази *суб'єкта* та *особистості*. Дослідники відзначають визначну роль суб'єктності у розвитку особистості. Л.І. Божович розглядає людину як ініціатора власної активності, корені якої занурені у потребо-мотиваційну сферу. За Божович, “дитина поступово перетворюється із істоти, яка підпорядковується зовнішнім впливам, у суб'єкта, здатного діяти самостійно на основі свідомо визначеної мети та прийнятого наміру” [6, с. 436–437]. Скажімо, первинні форми суб'єктного ставлення до світу спостерігаються у немовлят на третьому-п'ятому тижні життя. Світ викликає у дитини радість, зацікавлення, спонукає до пошукової активності. У процесі розвитку дитини суб'єктність виявляється у становленні “її внутрішньої позиції”. Актуальною є проблема визначення умов становлення довіри людини до самої себе, що своїми коренями сягає раннього періоду життя. В концепції Божович суб'єктність розглядається як визначальна якість особистості, як здатність до творення себе, до освоєння нового соціального досвіду.

Особливий напрям творчості людини – *творення самої себе*. Характер і здібності активно конструюються самою особою (з допомогою зовнішніх впливів) у процесі оволодіння нею “мистецтвом жити”. Е. Фромм підкреслює, що людина і творець – це і предмет свого мистецтва, і скульптор, і лікар, і пацієнт [38]. Внутрішні та зовнішні несприятливі обставини можуть переживатись як виклик, здатні мобілізувати її самотворчу активність. Вагомий внесок у розуміння багатогранності та напруженості внутрішньої роботи людини з метою формування свого внутрішнього світу здійснили С.Л. К'еркегор та К.Г. Юнг. Відчай К'еркегор називає “смертельною душевною хворобою”, яка сутнісно полягає у стражданні, зумовленому усвідомленням того, що в реальному житті Я не є тим, ким покликаний бути. Люди по-різному реагують на це страждання. Так, окрема група людей схильна до психічної втечі від цього переживання, “тікаючи” у спілкування, роботу, розваги та ін. У такий спосіб людина ховається сама від себе “у власній напівтемряві невідання. Пливучи за течією, уникаючи самовизначення, вона регресує. На думку С.Л. К'еркегора, тоді “приходить, нарешті, хвилина, коли більше й мови не може

бути про вибір, не тому, що він здійснений, а тому, що пропущено момент для нього. Інакше кажучи, за людину вибрало життя і вона втратила себе саму, своє Я [16, с. 231]. Рух до істинного Я, згідно з К'еркегором, пов'язаний із глибоким зверненням до того, що вище за Я, – до вічного і нескінченного. Причетність до цього вищого зцілює і перетворює стихійне Я у стале й цілісне.

Одним із шляхів духовного зцілення Я є творчість, яка, за філософією М.О. Бердяєва, протилежна егоцентризму. Творчість – це спрямованість до того, що вище за Его. Юнг, досліджуючи процес виявлення свого справжнього Я (який він називає індивідуацією), відзначає важливість проникнення у сферу небажаних, відчужених від себе, особистих якостей (сфера тіні), розпізнавання відмінностей маски, пов'язаної із соціальною роллю, від справжньої своєї особистості, у результаті чого особа виявляє свою Самість, знаходить своє покликання. А. Маслоу акцентує увагу на самотворчій сутності людини. Це – серцевина або Самість, яка виявляється через розкриття і прийняття відпочаткового, вже наявного в людині, а частково твориться самою нею.

К. Роджерс високо оцінює ідеї С. К'еркегора і, характеризуючи рух-поступ до справжнього Я, виокремлює такі тенденції: інтуїтивно-пошукову, “намацувальну” поведінку, в процесі якої здійснюється просування до себе; звільнення від хибного Я – від різних форм “вимушених” і “приспосувальних” Я; відкритість досвіду; прийняття себе, своїх почуттів, бажань у їх складності та суперечливості; усвідомлення своїх почуттів, імпульсів, бажань; узгодження досвіду, внутрішніх інтуїтивно-емоційних сигналів та Я-концепції.

В. Франкл підкреслює позитивний зв'язок рівня самосвідомості із свободою людини. Що менш розвинута самосвідомість особистості, то менш вільною вона є, адже нею керують витіснені змісти, умовні рефлексії, що утворились в дитинстві [35]. А. Бандура зосереджує увагу на такій якості людини, як упевненість у власній ефективності; людей, які високо розвинули у себе цю якість, дослідник називає продюсерами, режисерами-постановниками власного життя (див. [38]).

На нашу думку, авторське Я (коли людина незадоволена своїм стихійним Я, усвідомлює його недосконалість і прагне перетворити його згідно із своїм проектом) може бути не тільки конструктивним, творчим, благодотворним, але

також ригідним, стереотипним – конструює із себе одновимірну “людину-функцію”; гнучким, але “безхребетним” – проект Я весь час змінюється; деструктивним, деформованим, свавільним – здійснює зміни на гірше, створює монстра; просто невдалим: “хотілося як краще, вийшло як завжди”.

Перетворення стихійного Я буде успішним і конструктивним за таких умов:

- позитивного ставлення, прийняття свого стихійного Я, зростання автосимпатії;

- не дуже великого розриву між стихійним Я та проектом бажаного Я;

- конструктивності та реалістичності проекту Я (врахування особливостей, обмежень і “зони найближчого розвитку” стихійного Я, подальший розвиток уже існуючих властивостей, опора на наявні сильні якості, а також на потенційні ресурси розвитку);

- інтуїтивності, розпросторення творчої уяви (здатність до вгадування і посилення прихованих ресурсів Я).

Конструктивне авторське Я створює сприятливі умови розвитку, руху, внутрішньої диференціації та інтеграції, сприяє досягненню людиною власного покликання, а не реалізує свавільний Я-проект. Адже втілення останнього призводить переважно до деструктивних змін, коли вона в цілому стає гіршою, ніж була, але при цьому культивується якась характеристика, що набуває сенсу надцінності (наприклад, крицева твердість тощо). Недостатність самоприйняття, а поготів ненависть до себе – також чинники деструктивних змін.

Суб’єктно-діяльнісний підхід, який набув розвитку в 90-ті роки, виразно акцентував роль людини-автора, ініціатора перетворення й удосконалення світу. “Але чи вичерпує даний підхід усю повноту особистісного існування людини в світі, напруженість її душевного життя, своєрідність внутрішнього світу?” [1, с. 220], чи охоплює страждання, переживання кожною особистістю життєвої драми. Л.І. Анциферова далі зауважує, що внутрішні та зовнішні обставини часом накладають свої обмеження на активність суб’єкта, зокрема, у зв’язку з природою душевного життя, роллю неусвідомлених мотивів, які регулюють поведінку, незалежно від його волі.

В. Джеймсом та К.Г. Юнгом описаний досвід “вторгнення” несвідомого у свідомість, пов’язаний із втратою суб’єктної позиції. Мовиться про релігійні переживання. Згідно з М.О. Бердяєвим, С.Булгаковим та іншими

філософами, саме притишення суб’єктної активності – здатність до терплячого чекання, максимальної сприйнятливості – уможливорює глибокий релігійний досвід. А. Маслов, описуючи вершинні переживання, підкреслює: “ми не можемо керувати такими переживаннями, це просто трапляється” [17, с. 121]. Така тимчасова втрата почуття суб’єкта, на думку Анциферової, – не недолік людини як особистості, а безцінний дар, виявлення виняткового психічного ресурсу. Особистість повинна бути неочікуваною для самої себе, незапрограмованою. Та й на думку Маслоу, “в умовах нашої цивілізації треба схилити терези у бік спонтанності, здатності до експресії, непередбачуваності, творчості” [Там само, с. 241].

Л.І. Анциферова, співвідносячи феномени особистості і суб’єкта, відзначає, що “до особливостей суб’єкта не входять ті, які містяться в поняттях духовності, гуманності, моральності, сумління тощо” [1, с. 227]. Цим категоріям значної вагомості надає Е. Фромм, а також А. Маслов (концепція метамотивації) та В. Франкл. Аналіз життя видатних історичних діячів свідчить про нерівномірність розвитку людини як особистості і як суб’єкта. Можна стати суб’єктом значного політичного впливу, бути дуже успішним у тій чи іншій сфері, але знаходитися на низькому рівні розвитку як особистість [Там само]. Обговорюючи проблему критеріїв величі людини, Фромм зауважує таке: “Звичайна людина, котра сумлінно виконує життєві завдання як громадянин, як сім’янин... є більш великою, ніж великий “державний діяч”, чиї аморальні рішення можуть спричинити непоправне зло” [38, с. 172].

Не лише світ, а й особистість, починається з любові, – як стверджує Біблійна мудрість, котра живе в діяннях, які мають джерелом любовно-творче облагородження цього світу. Здавня у філософії існує традиція диференціювання волі та сваволі. “Полюби Господа і роби, що хочеш”, – писав св. Августин. Любов – універсальний потяг до цілісності та взаємозв’язку. Поза любов’ю, поза відчуттям єдності, спорідненості з людством, зі світом, воля перетворюється на безжальну руйнівну силу. Свавільна людина “не знає єднання, а лише лихоманковий світ там ззовні і свою лихоманкову жагу використати його...” [7, с. 111].

XX століття, на думку Г. Федотова, з його досвідом індивідуального та масового насильства засвідчило, що воля за умови деградації

душі може одержати “диктаторські права над усім тим, що залишилось від зруйнованої людини... Така істота має величезну діяльну силу. Але оскільки вона позбавлена розуму й серця, то не може спрямувати цю силу до добра. Її сила набуває стихійного, тобто руйнівного, характеру” [33, с. 39]. Отож розвиток суб’єктності є необхідною, але недостатньою умовою становлення особистості.

Розглянемо особистість також у контексті витлумачення таких понять, як “екзистенція” і “культура”. Останнім часом психологи все частіше звертаються до духовно-екзистенційних аспектів психіки, акцентуючи недостатність біосоціальних визначень людини. Екзистенція та екзистенціювання – центральні концепти шеругу філософських та психологічних концепцій. М. Гайдеггер характеризує екзистенціювання як “відкрите назовні стояння всередині”, просвітлення суцього, розкриття буття. К. Ясперс трактує екзистенцію як трансцендентне джерело та вічну мету людини. В. Франкл звертається до понятійного смислограю екзистенції для окреслення специфіки людського буття та прагнення людини до пошуку нею сенсу. На думку Ф.Ю. Василюка, ключовим моментом особистісного вибору є звернення до екзистенційної глибини, до вищих цінностей, уважне дослуховування, очікування внутрішньої смислової відповіді [8]. Екзистенція не здійснюється автоматично за наявності сприятливих умов, а являє собою більш глибоку буттєву можливість, що вимагає снаги й рішучості цю можливість обирати і проживати (О.Б. Орлов, В.Б. Шумский [23], А.А. Фурман [39]).

На основі праць М. Гайдеггера, С. К’єркегора, К. Ясперса, А. Маслоу, В. Франкла, Р. Мея, А. Ленгле та інших мислителів є підстави виокремити такі характеристики екзистенції: незнищенність; потаємність, непідвладність раціональному пізнанню; смислотвірна функціональність; зверненість людини до власної автентичності та глибини; зв’язність із сумлінням, вершинними переживаннями, натхненням, творчістю. Екзистенція – глибинний поклик буття, звернене до людини послання, яке треба почути, а відтак яке має бути відкритим, чутливим. Також це вибір і відвага бути справжнім, вірним буттєвому поклику, послідовним у його здійсненні. Отже, узагальнюючи, визначимо екзистенцію як глибинне джерело автентичного, сповненого смислу, індивідуального життя, актуалізація якого вимагає від людини відкритості та мужності.

Існує традиція духовно-екзистенційного розуміння особистості (І. Кант, М. Шелер, М.О. Бердяєв, Е. Муньє, С.Л. Франк та ін.). У радянській психології, внаслідок ідеологічної депривації навіть самого поняття “особистість” (за словами К.О. Абульханової [23]), його зміст було вихолощено, редуковано до соціального аспекту життєдіяльності людини. Але вчені, які через власну духовність не могли ігнорувати цей онтично важливий екзистенційний вимір, для його позначення стали використовувати інші поняття (“суб’єкт”, “особа”, “індивідуальність”).

Особистість нами розглядається насамперед як духовно-екзистенційний першопочаток (первінь), з яким кожна людина приходить у світ. В драмі людського життя це начало може розвиватись, збагачуватись, досягати розквіту, плідної зрілості, а може збіднюватись, деградувати, спотворюватись. За умови достатньої вираженості духовний первінь інтегрує та преображає також соціальні й природні характеристики індивіда, перетворюючи їх на свої ресурси. Рівень особистісної зрілості людини визначається глибиною її переживань та сенсів, домінуванням буттєвих цінностей, повнотою та унікально індивідуальним характером їх творчого виявлення та утвердження в житті й культурі. Особистість постає чутливим “рецептором”, перетворювачем і транслятором екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які можуть бути чуттєво сприйняті іншими людьми. Здійснюване особистістю втілення екзистенції в непересічних індивідуальних формах становить процес самоорганізованого *культуротворення*.

Культура та особистість тісно взаємозалежні. Актуалізація духовного потенціалу особистості пов’язана із “діяльним вживанням у світ цінностей, напружено активною участю у їх реалізації через канали творення і співтворення культури” [43, с. 6]. Загалом особистість, як слушно підкреслює А.А. Фурман, – це “складноутворений, *онтофеномальный продукт* принаймні чотирьох інгредієнтів – культури, суспільства, конкретних соціальних взаємостосунків і власного індивідуального досвіду Я людини як опрацьованих й опрацьовуваних нею задатків, потенцій, ресурсів, здібностей” [39, с. 99].

В цьому контексті розглянемо головні поняттєві інваріанти культури. Зокрема, її трактують переважно як соціальний, духовно-екзистенційний або ціннісно-смісловий фено-

мен. У першому випадку висвітлюється суперечність культурного і природного (З. Фройд), у другому – культурного та духовного (М.О. Бердяєв), ноуменального і феноменального вимірів особистісного буття (З.С. Карпенко [15], А.А. Фурман [39, с. 25–102]).

З. Фройд звертає увагу насамперед на такі аспекти культури. По-перше, культурні обмеження, придушуючи природні потяги людини, призводять до того, що вона не може почувати себе щасливою. По-друге, спостерігається зв'язок між інтересами панівної верстви та культурою, яка допомагає панівному прошарку підпорядковувати й тримати у покорі людську масу. По-третє, завжди існують суперечності між жінкою як виразником природно-статевої стихії та культурою. Він ставить питання: Чи можлива в майбутньому гармонійна нерепресивна культура? Чи буде культурна людина здатною до безпосереднього переживання щастя й кохання?

М.О. Бердяєв розглядає культуру насамперед як засіб для духовного сходження людини. На його думку, культура – велике благо, та коли вона, втрачаючи духовні орієнтири, перетворюється на самоціль, то стає перепорою свободі і творчості, чинником культурного рабства, зокрема у формах снобізму, естетизму, саєнтизму [5].

В широкому розумінні культура є все, створене людьми, незалежно від його гуманної або руйнівної спрямованості. У вузькому сенсі культура – це сприятливі для особистості розвивальні та гуманізуючі енергетично-інформаційні потоки. На наше переконання, культура в панорамному сенсі становить створену людьми попередніх поколінь мережу форм (програм, сценаріїв, патернів або моделей як таких), що освоюються, відтворюються, перетворюються представниками нових поколінь; у культурних формах люди означають та переозначають свої переживання та сенси. В динамічному аспекті культура – процес перетворення форм у постійно відтворюваних практиках, але за нових умов, що відображає властиву людям даної спільноти динаміку ковітального сенсопотуку.

Сферна субстанційність соціетальної психіки і знаково-символічний універсум культури, як стверджує А.В. Фурман, взаємопроникають

одна в одну, утворюючи своєрідно збагачену ковітальну буттєвість особливого формату людського екзистенціювання, котра названа ним терміном “психокультура” (див. [40]). Психокультура конкретного соціуму організується як взаємодоповнення чотирьох основних форм: а) сукупності освоєних людьми певної культури *способів життя*, б) набору вітапсихічно запрограмованих *реакцій, дій і вчинків*, в) інваріантів сенсожиттєвого забезпечення індивідуальної, групової і масової *свідомості*, г) самопродукування і самотворення психоформ найвищої духовної організації – віри, істини, добра, краси, мудрості, правди, свободи, гармонії [Там само, с. 111].

Особистість у своєму становленні розкриває для себе смисли, означені в культурних формах тими, хто їх створював. Культура – своєрідне смислове послання представників попередніх поколінь люду прийдешньому. Звідси постають провідні функції культури: антиентропійна (творення культури як протистояння смерті) та інформаційно-енергетична (жива пам'ять, що спонукає до дії). За Бердяєвим, пам'ять духовна, вона є зусиллям духу, який чинить опір розпаду. Пам'ять забезпечує цілісність культури, а також спонукає до дії (“попіл Клааса стукає в моє серце”). Втрата пам'яті – симптом згасання культури, а підміна пам'яті (перекручення правди, дезінформація) – ознака злякисного переродження її смислової серцевини, появи культури-покруча.

Культура в найширшому розумінні має різні складові: евристичні, обмежувальні, руйнівальні. Якщо переважають останні, вона стає ворожою особистості. Зокрема, імперський дискурс культури² може бути зневажливо-знецінювальним відносно культур поневолених народів, руйнівним для автентичності та “кореневої системи” особистості представників цих народів, здійснюючи на них нівелювальний знеособлювальний вплив, призводячи до формування в них комплексу меншовартості, сприяючи їх ідентифікації з поневолювачем та його культурними пріоритетами, оцінками, баченням історії. Воднораз розквіт культури характеризується домінуванням екзистенційних сенсів, розмаїттям та оригінальністю форм; натомість її занепад – сплосченням сенсів, зниженням їхнього актуалізаційного рівня до

² Питанням складних зв'язків між, з одного боку, такими практиками, як “рабство, колоніальне й расове поневолення та імперське підпорядкування, і, з другого – поезією, прозою та філософією суспільства, яке ці практики здійснює” [27, с. 14]), присвячено значну частину постколоніальних досліджень культури.

егоцентричних, а також нівелюванням і прімітивізацією культурних форм.

Отже, особистість є органом екзистенціювання, а культура – способом, засобом та результатом, оформленого у вигляді *твору*. Але для творця культури більш важливим є невидимий екзистенційний результат. Як відзначив художник Р. Генрі, “мета роботи полягає...не в тому, щоб отримати картину. Картина – лише побічний продукт, і може бути корисною, цінною та цікавою лише як слід того, що відбулось з художником. Мета всякої роботи – досягнення стану вищого буття...” (цит. за [27, с. 438–439]).

Звертаючись до метафори коренів і крил, можна висловитися так. Особистість укорінена в бутті (як зауважує М. Волошин: “Всю історію людських діянь записано в згортках мого мозку, вся історія звірів жива у несвідомих скороченнях моїх м’язів, вогнище серця підтримує в моєму тілі температуру того океану, з якого вийшло все живе на землі” [цит. за 12, с. 51]), причому коріння особистості індивідуально неповторне, що становить основу унікальності її самовиявлення. Стаючи суб’єктом культуротворення, особистість розгортає крила, набуває здатності злету та позаіндивідуального існування. Особистість (котра нестримно вислизає з раціональних дефініцій) слушно означити як індивідуально унікальний голос (вияв) буття, здійснюваний завдяки культурній суб’єктності людини.

Загалом більш повне та глибоке розуміння людини можливе за умов діалогу різних традицій (когнітивної, герменевтичної, екзистенційної, аксіопсихологічної), звертання до їх потенціалу та здобутків різних наукових шкіл і використання методів, адекватних для пізнання різних сфер, аспектів, складників і проявів особистості.

Сфери функціонування особистості. З позиції пропонованого нами підходу, особистість має як зовнішню, так і внутрішню спрямовані сфери функціонування (та відповідні лінії зростання). Це інтраіндивідуальна, екстра-

індивідуальна, трансіндивідуальна та метаіндивідуальна сфери. Трансіндивідуальна сфера (освоєний простір колективного позасвідомого, джерело особливих переживань, у яких почуття самототожності виходить за межі індивідуального, охоплюючи все суще) є граничною глибиною інтраіндивідуальної сфери. Метаіндивідуальна сфера (існування особистості поза індивідом в інших людях та продуктах творчості) є розширенням меж екстраіндивідуальної.

Первинно в новонароджуваної дитини ці сфери наявні в недиференційованій цілісності, в досуб’єктній потенційній формі, оскільки вона не освоїла їх у процесах своєї зовнішньої та внутрішньої активності. Новонароджений – це є носій великого енергоінформаційного потенціалу, родової пам’яті як основи трансіндивідуальної сфери.

Метаіндивідуальна сфера, що є також відпочатково досуб’єктною, становить собою поле очікувань, настановлень матері, батька, інших близьких людей та більш віддаленого соціального оточення стосовно новонародженого³. Ця сфера в подальшому розширюється і трансформується завдяки активності дитини.

Основою інтра- та екстраіндивідуальних сфер дитини є індивідуальне неусвідомлюване, починаючи з пренатального досвіду. Великий вплив на цей досвід мають очікування матері, бажаність/небажаність дитини тощо. Становлення цих сфер залежить від взаємодії з людьми, чиї благодіючі особистісні внески сприяють процесам внутрішньої диференціації, формуванню Я дитини, а також зростанню її життєвої компетенції.

Зовнішній напрямок особистісного зростання пов’язаний із пізнанням навколишнього світу, розвитком соціальної та інструментальної компетентності, здатністю до постановки власних цілей і надзавдань, знаннями, досвідом, винахідливістю щодо засобів їх реалізації, а також із зростанням впливу та особистісних внесків в інших людей – із кристалізацією метаіндивідуальної сфери.

³ Згідно з психоаналітичними дослідженнями, немовля уявлено в глибинному психічному житті матері, перше, як її фантазії про вагітність та ідентифікації з власною матір’ю, по-друге, як її уявлення та мрії про вже зачату дитину. В сучасному західному суспільстві це переважно бажана дитина, якій надається значна цінність (оскільки мало дітей). Уже після підтвердження вагітності дитина стає об’єктом прагнень батьків, які подумки вводять її у своє життя, у свою долю. Дитині обирають ім’я, планують її майбутнє. В уяві батьків вона стає носієм їх досвіду, таємниць, фантазій, мрій тощо. У зміні поколінь дитина репрезентує предків, традиції роду, їй передають міжпоколінний “мандат” родини. Тобто відбувається трансгенераційна передача, пов’язана з історією родини, яка визначає місце немовляти в уявленнях матері та інших членів родини, що, зі свого боку, впливає на становлення особистості дитини [36].

Внутрішній напрямок зростання особистості центрований на самопізнанні, освоєнні дитиною індивідуального та колективного позасвідомого, на зміщенні її особистісного центру в глибину, посиленні значущості переживань, резонансних загальнолюдським подіям. При цьому почуття самототожності розширюється, Я набуває більшої глибини, трансформується інтраіндивідуальна сфера у процесі її інтеграції із трансіндивідуальною. При цьому зріла особистість має інтегроване осереддя, основними складовими якого є центр на межі внутрішнього і зовнішнього (осередок суб'єктності) та глибинний центр (осередок єдності з суцим).

Метаіндивідуальна сфера особистості постає у процесі індивідуальної активності людини та залишається після її смерті⁴. “Сутність людини дозріває у посмертній історії” [13, с. 17]. Від зовнішньої активності особистості, рівня індивідуалізації її життєвої практики залежать кількісні характеристики метаіндивідуальної сфери (сила, широта, тривалість впливу), а від досягнутого рівня внутрішньої інтеграції – якісні параметри (життєдайний, руйнівний, амбівалентний чи будь-який інший вплив).

Щоб уявити багатовимірний феномен особистості, дослідники часто звертаються до просторових метафор. На нашу думку, особистість може бути окреслена метафорами широти (діапазону), глибини, висоти: діапазоном емоційного досвіду, розумінням себе та інших людей; широтою мотиваційної сфери, діяльностей, кола спілкування; діапазоном особистісних внесків в інших людей; глибиною домінуючих переживань та самопізнання; висотою цінностей, які вона утверджує своїм життям.

Грунтуючись на ідеях аналітичної і трансперсональної психології, є підстави стверджувати, що, крім структури, зверненої назовні, особистість також характеризується структурою, спрямованою вглиб, тобто глибинною мережею, яка відображає особливості та рівень зв'язків із внутрішньою реальністю. Ця структура може бути вузькою або широкою в основі, різнобічною чи однобічною, сплющеною чи глибокою. Здатність інтегрувати та виражати найглибші прошарки внутрішньої реальності є важливою характеристикою людини, певною мірою також її “просвітленості” або мудрості. Ф.Ю. Василюк вважає *мудрість* основою внутрішньої свободи, тому що вона зорієнтована

на самозаглиблення та самопізнання, уможливорює такий стан свідомості, у якому стає безпосередньо очевидною необґрунтованість претензій зовнішньої реальності на те, щоб вважатися єдиною та справжньою дійсністю для особи. Самозаглибленням досягається не тільки “послабленням” зовнішньої реальності, але й зміцненням своєї внутрішньої ціннісної позиції. Адже саме перед лицем реальності, яка суперечить цінності, або намагається її знищити, самозаглиблення спрямоване на мобілізацію всієї мотиваційної системи людини до стану готовності пожертвувати собою заради цінності, себто будь-яким зі своїх мотивів, інколи самим життям. Мудрість передбачає відмову від егоцентричної позиції, подолання обмежено раціоналістичного погляду на світ. Не дивно, що Л.І. Анциферова визначає мудрість вершинним утворенням інтегрованої особистості [1]. Згідно з К.Г. Юнгом, свідомість такої особистості повною мірою здійснює функцію творчої трансформації світу внутрішнього у зовнішнє. Власне, зв'язок із трансіндивідуальною глибиною є джерелом потужної енергії для розквіту універсальних гуманістичних цінностей. Натомість внутрішньо спрощена структура особистості виявляється у перевазі ситуативних та егоцентричних мотивацій, які дістають енергію саме в неглибоких прошарках психіки.

Психологічно здорова особа тією чи іншою мірою функціонує в усіх охарактеризованих психічних сферах, причому без хворобливої або ригідної фіксації на одній із них, що є показником своєрідної особистісної деформації. Фіксація на метаіндивідуальній сфері при закритості та смисловій незначущості інших сфер породжує тип честолюбця, здатного заради слави пожертвувати всіма іншими цінностями (подібно до Герострата). Фіксація на екстраіндивідуальній сфері у просторі особистих взаємин у ситуації відносної закритості інших породжує тип Душечки А. Чехова, або в трагічному варіанті – героїні драми “Брехня” В. Винниченка, яка вдається до самогубства, щоб не розвіювати ілюзій кількох закоханих у неї чоловіків (що вказує також на вихід героїні за межі цієї сфери, у якій їй затісно, тобто на втечу в метаіндивідуальний простір). Фіксація на інтраіндивідуальній сфері при закритості інших породжує тип егоцентриста-

⁴ Посмертні метаособистості створюють своєрідний простір позачася, вічності і, можливо, цей простір впливає не тільки на живих людей, але якимось чином осідає у трансіндивідуальній сфері майбутніх поколінь.

відлюдника, тоді як фіксація на трансіндивідуальній сфері – дає тип людини, котра загубила себе, втратила своє Я в колективному несвідомому.

Розвиток особистості. Особистість дитини за умови любовно-творчого ставлення до неї з боку дорослого та його гуманізуючого впливу актуалізується з потенційного стану та відзначається при цьому певними особливостями. Майже всі маленькі діти виявляють допитливість, спонтанну творчу активність, безпосередність, емоційну виразність, але за цими проявами не можна спрогнозувати, якою буде доросла людина в майбутньому, як реалізуватиме свій потенціал. Дитинство – час великих можливостей (зокрема, творчого розвитку) і великих (часто незворотних) втрат. Скажімо, П.О. Флоренський згадує: “Я швидко навчився жити двома розумами: на поверхні – розумом дорослим, прийнявши з легкістю закони логіки, а в глибині – розумом своїм дитячим... Я відчував, що не варто говорити про інше, про моє розуміння світу вголос і замовчував його як таємницю своєї душі.” Далі цей відомий філософ зауважує, що в дорослому віці постійно звертався до дитинства, до дитячих захоплень. Саме в збереженні дитинства, дитячої інтуїції на все життя він вбачав таємницю геніальності, в основі якої перебуває об’єктивне, цілісне, глибоке й водночас реальне сприйняття світу [34].

Своєрідність дитячої особистості, як не парадоксально, полягає в її цілісності, синергії свідомого та позасвідомого, сприйнятливості-вразливості, спонтанності-експресивності, в інтуїтивній проникливості, динамічності уяви. Ця своєрідність (зокрема, здатність відчувати те, що існує приховано і може виявитись за певних умов, сприйнятливість до латентних ознак, важливість яких визріє в майбутньому, здатність схоплювати й утримувати ціле раніше від частин) становить засадничу передумову творчого розвитку особистості. Водночас гальмування творчого розвитку часто спостерігається за таких умов: 1) значний непосильний для дитини тиск зовнішньої реальності, адаптація до соціуму ціною “зради” внутрішньої дійсності, відмови від власної самобутності та орієнтації у життєвому повсякденні на соціальні стереотипи; 2) значний тиск внутрішньої реальності в умовах недостатності зворотного зв’язку із значущими іншими, слабкий опір соціального оточення у випадках деструктивного самовиявлення і/або недос-

татня сформованість конструктивних форм самовиявлення, внаслідок чого деформуються соціальні зв’язки, утверджуються нездатність до життєдайного співбуття, свавільно-споживацьке ставлення до навколишніх.

Існують різні концепції розвитку людини від дитинства до зрілості (З. Фрейд, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Л. Колберг, Д.Б. Ельконін, В.Ф. Моргун, Я.Л. Морено, В. Фовлер та ін.), які акцентують ті чи інші виміри цього розвитку – психосексуальний, психосоціальний, когнітивний, моральнісний, діяльнісний, релігійний та ін. Більш детально зупинимось на баченні розвитку особистості з позиції аналітичної психології (К.Г. Юнг, Е. Нойман), яке концентрує увагу на інтрапсихічних процесах розвитку.

Е. Нойман характеризує розвиток особистості таким чином. У дитинстві відбувається поступова диференціація свідомого психічного життя від позасвідомого, свідомого Я від позасвідомої Самості, усвідомлених змістів від неусвідомлених архетипів. Але до певного часу життя на рухливій межі свідомого та позасвідомого підтримує “природну геніальність дитини” і наповнене спонтанною творчістю, яка виявляється у грі, фантазуванні, уяві. Поступово Я дитини відособистіснюється і відмежується від позасвідомого (відповідно, від його творчих джерел), звертаючись до соціального життя, освоюючи соціальний простір. Відхід Я від позасвідомого осередку архетипів означає велику втрату для подальшого життя людини. В підлітковому віці Я, котре осмислює себе, прагне адаптуватися до колективу, його цінностей і через них освоїти домінуючу культурну традицію. Батьківські архетипи дитинства в процесах свідомої ідентифікації заміщуються фігурами близького і віддаленого оточення, зокрема, учителем, старшим другом, сусідом тощо. Підліток долучається до культурного досвіду спільноти, але при цьому відбувається його “вигнання з раю” природної позасвідомої геніальності, оригінальності дитячої творчості відступає перед загальними соціальними канонами. Відбувається ще більша диференціація чуттєво-образного, інтуїтивного, емоційного та мисленевого способів психічного життя, а також певні способи висуваються на перший план як виявлення окремого психотипу особистості. Нарощуючи раціональність, Я може захистити себе від тиску позасвідомого, який зростає у період статевого дозрівання. Проте посилений

раціональний самоконтроль та фіксація нормативних знань і стосунків може пригнічувати інтенції підлітка до неординарної самоорганізації.

Починаючи з юності і в зрілому віці визначальним стає процес досягнення синтезу між свідомим розумом і психікою в цілому, так щоб між раніше відособистісненими системами свідомості та позасвідомого могла утворитися нова цілісність. У цьому процесі, який Юнг назвав *індивідуацією*, людина стає більш відкритою до внутрішніх Я-змістів і водночас до слабо прояснених символічних та емоційних змістів, які надходять із позасвідомого. В цілому акцент свідомої активності людини поступово зміщується ззовні всередину. Основне завдання цього періоду – індивідуація, прихід до цілісності, осягнення свого покликання. З іншого боку, при гальмуванні об'єднувальних процесів, відособистісненні свідомого та позасвідомого спостерігається надмірне домінування Его, його гіпертрофія, почасти Я-одержимість завдяки “нелегально”, тобто неусвідомлено, проникаючих у сферу Я афективних компонентів позасвідомого; також зменшується або втрачається творча здатність при гіпертрофії розсудковості.

Отже, згідно з аналітичною психологією, зріла особистість характеризується єдністю розширеної свідомості та продуктивного позасвідомого. Розвиваючи цю думку, слушно стверджувати, що зріла особистість має інтегроване подвійне керування, до основних складових якого належать центр на межі внутрішнього і зовнішнього (Его) та глибинний центр (Самість або “серцевина”). Его – осередок суб'єктності, що здійснює функцію узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу, виступає інструментом саморегуляції, а Самість-серцевина – осередок єдності з усім сущим, центр любові та сумління⁵. Індивідуальне позасвідоме такої людини “прозоре”, духовно опрацьоване, проникле для сигналів Самості, що уможливує її плідний діалог з Его. Останнє зосереджує у собі основні важелі та засоби керування, при цьому є відданим Самості, яка постає джерелом

смислу і натхнення (завдяки чому суб'єктна активність надихається любов'ю й контролюється сумлінням). Така внутрішня структура зумовлює вираженість у людини конструктивних інтенцій, любовно-творчого ставлення до сущого.

Як лінії розвитку та досягнення особистісної зрілості доречно виокремити *деегоцентрацію* та *індивідуалізацію*. Суть першої полягає у зміщенні мотиваційно-ціннісної домінанти в напрямку глибоких переживань, у переважанні співпереживання, універсально милосердних та альтруїстичних прагнень порівняно з егоцентричними та групоцентричними намірами, що виявляється безпосередньо в почуттях та бажаннях і не підлягає прямій вольовій регуляції (скажімо, не можна примусити себе співпереживати). В онтогенезі важливим чинником деегоцентрації є емпатійні взаємостосунки дитини із значущим(и) дорослим(и) своєї статі, які сприяють переживанню нею потреб і почуттів інших як своїх власних; при цьому розвиток емпатії не вступає в суперечність із становленням статевої ідентичності.

Проблема деегоцентрації як подолання егоцентризму привертала увагу багатьох філософів і психологів. М.О. Бердяєв характеризує егоцентризм як концентрацію на своєму Я, яке “не здатне вийти в іншого”. Егоцентризм гальмує розвиток особистості, стаючи перешкодою на шляху її самореалізації. Егоцентрична людина живе у світі “кривих дзеркал”, замість інших людей бачить навколо себе лише свої проекції. Для будь-якого спілкування, “і для спілкування з Богом як найбільш глибокого зі спілкувань” [5, с. 406], егоцентризм становить перешкоду. “...А ні реального ближнього, ні реального Бога егоцентрик не сприйме. Від усього дійсного він надійно прихований своїм дзеркалом, що зайняло місце вікна” [Там само, с. 406]. Сутність подолання егоцентричної позиції полягає у русі-поступі від сприймання іншої людини як відчуженого “Я” або “Воно” (те, що несе мені загрозу чи підлягає використанню) до прийняття її як “Ти”.

Загалом ґрунтовні дослідження Ж. Піаже, Л.С. Виготського, Т.І. Пашукової, Л.Ф. Обу-

⁵ Слово “совість” поєднує у собі емоційний аспект (“со” - вираження спільності) та когнітивний аспект (“вість”). Згідно з О.О. Ухтомським, совість – найбільш глибокий “прозрач майбутнього”, “таємничий...голос усередині нас, що збирає всі успадковані враження від життя роду та попереджає особливими впливами й емоціями вищого порядку про незворотні наслідки того, що зараз коїться перед нами” [31, с. 458]. На думку І.А. Львіна, саме совість є джерелом “якісності, відповідальності, свободи, предметності, чесності та взаємної довіри... тому те, що зовсім не осяяне її променем, виявляється не доброякісним не лише у сенсі духовної цінності, а й е життєво не міцним, таким, що вищою мірою підлягає розпаду” [14, с. 155].

хової, В.А. Роменця та інших показали, що егоцентризм виявляється як фіксація на власних переживаннях, як нерозуміння інших людей, як байдужість до їхніх почуттів, а також як відсутність орієнтації на загальнолюдські цінності.

Індивідуалізація особистості першочергово полягає у становленні її самосвідомості і волі, у її розвитку від залежності до автономності, від конформності до вільного самовизначення, до власного світобачення, здатності здійснювати вибір, самостійно формувати свій життєвий шлях. Важливим чинником цієї лінії розвитку є угледіння в дитині неповторної індивідуальності, близькі, проте не симбіотичні, її взаємини із значущим(и) дорослим(и), передусім іншої статі, які сприяють усвідомленню власної відмінності (в контексті становлення ставової ідентичності) та унікальності.

Індивідуалізація має велике значення в контексті проблематики й узмістовлення життєвого шляху людини. Останнє сутнісно становить співбуття з іншими людьми, здійснюється в переплетенні людських дол, є траєкторією руху-розвитку особистості ковітальним світом. Життєвий світ – це опосередкована культурою, усвідомлена й осмислена людиною реальність, у якій проходить її життя. Культура – своєрідне смислове послання людей попередніх поколінь прийдешнім, скарбниця незліченних сценаріїв, варіантів людських дол й утілених у них смислів, що містять орієнтири, підказки стосовно способів вирішення екзистенційних питань особистості. На думку С.Ю. Степанова, “загального розв’язку екзистенційних проблем, придатного на всі випадки життя і для всіх людей, немає і принципово бути не може. Жити з ними і розв’язувати їх людина може впродовж усієї своєї життєдіяльності, кожного разу по-новому, і для кожної людини справжній розв’язок є унікальним. Результатом цього процесу виявляється створення все нових і нових смислів, тобто *смыслотворення*. У цьому контексті загальнолюдська культура виявляється не кунсткамерою цінностей колишніх поколінь і не збірником законів, норм, готових істин, а невичерпним резервуаром прецедентів (людських дол), створених конкретними історичними особистостями. Їх переосмислення, рефлексія і є механізмом творіння досвіду власного життя і його культурного, духовного сенсу” [27].

Згідно з гіпотезою В.М. Дружиніна, існують незалежні від індивіда, винайдені людством і

відтворювані у часі варіанти життя. Їх варто трактувати як різні способи здійснення особою свого життєвого шляху, в яких інтегруються певні цінності і сенси життя з інструментальними стратегіями їх досягнення. Людина, залежно від конкретних обставин, здебільшого вибирає той чи інший варіант, хоча він може бути їй нав’язаний. Ступінь її свободи у здійсненні життєвого шляху залежить як від зовнішніх умов, так і від самопізнання на особистісному та індивідуальнісному рівнях. Водночас вона є носієм певних потреб, потягів, характерологічних рис, здібностей, які програмують її життєвий процес й накладають низку обмежень на діапазон її виборів. Тому далеко не завжди і не кожному вдається “створити себе”, у багатьох випадках доводиться проживати нав’язане зовні життя (див. [11]).

У психологічному розумінні *свобода* – один із екзистенційних психічних механізмів, з допомогою якого суб’єкту життя вдається творити свій життєвий шлях, долати обмеження долі. Існують абсолютні (непереборні для всіх людей) і відносні (індивідуальні) чинники долі. Індивідуальні – це такі, які вибірково нездоланні для окремих осіб. Проте те, що непереборно для однієї людини, може не обмежувати свободу життєвих виборів іншої. Очевидно також, що зовнішні обставини (природні та соціальні) можуть бути вкрай несприятливі, значно обмежувати її можливості, калічачи долю чи й позбавляючи життя. Скажімо, репресивні режими зазвичай культивують досить жорстоке ставлення до дітей. А за несприятливих умов раннього дитинства індивідуалізація дитини загальмовується, високі рівні стають недосяжними. Несвідомі дитячі травми не дають змоги подолання потреби симбіотичної залежності (змінюються лише її форми), інфантилізований дорослий немов приречений на “втечу від свободи”. Однак, навіть за умов відносної зовнішньої свободи, сучасній людині доволі важко набути свободи внутрішньої, віднайти власний оптимальний шлях, реалізувати його, переживаючи екзистенцію життя як покликання і долю.

Індивідуалізація, будучи пов’язана із становленням самосвідомості і волі, виражається в русі-поступі людини від залежності до автономності, вільного самовизначення, власного світогляду, здатності самостійно здійснювати вибір. Вона виявляється також і стосовно свого внутрішнього світу, зокрема, у способах його переживання та їх означування з допомогою

семіотичних ресурсів культури. Означування переживань і подій (що спонукають переживання), тобто заміщення їх різного рівня культурно заданими схемами, дає змогу людині впорядковувати те, що відбувається, оцінювати його, вибудовуючи свої версії внутрішніх і зовнішніх подій. І тут слушно вказати на такі *способи опрацювання переживань* (від менш до більш індивідуалізованих):

– *“хімерний”*. Людина не володіє наявними в культурі способами означування внутрішньої реальності, опрацьовує актуальні переживання (зокрема, гострі, травмувальні) хімерно неадекватним способом. Продуковані при цьому незрозумілі для інших означення переживань в комплексі з неадекватним трактуванням зовнішніх подій можуть започаткувати подальше спотворення відображення реальності (інколи розвинутих у маячневу систему). Такий спосіб характерний, зокрема, для дітей, котрі пережили “передчасну травму”⁶. Цей спосіб є дезадаптивним;

– *девіантний* (маргінальний). Особа опрацьовує переживання з допомогою способів, означень, схем, які характерні для певної субкультури і зрозумілі у її межах. Цей спосіб не становить результат вільного вибору, а є наслідком недостатнього освоєння більш широких культурних способів опрацювання переживань, що звичайно обмежує можливості соціальної адаптації людини. Названий спосіб є субадаптивним;

– *конформно мажоритарний*. Людина опрацьовує переживання з допомогою освоєних нею способів, характерних для більшості людей даної культури, накладаючи на свій досвід певні стереотипи, схеми і продукуючи означення, зрозумілі для представників цієї культури. Цей спосіб сприяє соціальній адаптації, але при цьому втрачається глибина та унікальність індивідуальних переживань. Його називаємо адаптивним;

– *альтернативний*. Особа освоює переживання з допомогою обраних нею нестандартних способів, характерних для певного культурного кола. Девіантність тут є її вибором, вільною перевагою як така, що більше відповідає її індивідуальності. Продуковані при

цьому означення, інтерпретації, форми самовираження зрозумілі не всім, а “вибраним”, причетним до обраного субкультурного кола. Якщо у випадку вимушеної девіантності, така людина, можливо, хоче, але не може бути “як усі”, то в даному разі (вільного вибору) вона може, але не хоче бути “як усі”. Такий спосіб позначаємо як постадаптивний;

– *креативний*. Людина опрацьовує переживання індивідуалізованим способом, сформованим на основі привласнених нею наявних в культурі способів, але реконструйованих, трансформованих відповідно до непересічності власних переживань. При цьому продукуються позначення, інтерпретації, виразні форми, що поєднують як універсальні, так і унікально індивідуальні виміри. Такі форми на поверховому рівні можуть бути зрозумілі для багатьох людей, а на глибокому – для осіб, духовно близьких автору. Цей спосіб також є постадаптивним.

У результаті індивідуалізації людина формує власний світогляд, усвідомлює себе як представника своєї епохи, спадкоємця певних культурних традицій, носія тих чи інших обдарувань, намагається відчутти й реалізувати своє неповторне призначення. Це зумовлює унікальність способу здійснення нею свого життєвого шляху, індивідуалізацію її цілей, стратегій їх досягнення. Доки вона не пізнає, що саме визначає принципову неповторність її власного існування, то не зможе відчутти виконання свого життєвого надзавдання невіддільною частиною своєї долі [35]. Однак поза деєгоцентрацією “унікальне життєве завдання” людини матиме егоцентричне або групоцентричне мотиваційне підґрунтя й, відповідно, буде амбівалентним або руйнівним (яскравим прикладом тут є великі та частково реалізовані, зокрема в ХХ столітті, проекти знищення людей, природи, культури).

Життєве завдання людини, на думку Е. Фромма, “цілком парадоксально поєднує у собі реалізацію індивідуальності й водночас вихід за її межі та досягнення універсальності. Тільки повністю розвинута індивідуальна самість здатна відкинути Еґо” [38, с. 372]. В цьому аналітичному розрізі вчений звертається до

⁶ Згідно з D. Devereus, не так сила стресу, як відсутність захисту викликає переживання травми. Дослідник вводить поняття “передчасної травми”, тобто такої, якої зазнають до того, як здатні скористатися культурними захистами. За допомогою цього підходу дослідник намагається пояснити сутність справжніх психозів: їх спричинює передчасна травма, як правило в немовлячому віці, і хворий, не володіючи культурно сформованими формами психічного захисту, змушений виробляти власні, що й становить психотичну симптоматику [46].

думок Гете, який стверджував, що поки людина висловлює свої особисті відчуття, її ще не можна назвати поетом, але як тільки зуміє відчувати та висловити біль усього світу, тоді вона дійсно поет, здатний бути невичерпним і завжди новим.

Саморозвиток особистості здійснюється з оперттям на ті чи інші взірці, що втілюють певні цінності. Спосіб опрацювання переживань тісно пов'язаний із преференціями певних еталонів (девіантних, характерних для більшості, індивідуалізованих). А глибина домінуючих переживань зумовлює внутрішнє тяжіння до окремих цінностей (егоцентричних, групоцентричних, універсальних), які втілює взорець, еталон чи ідеал. Отож у повноті свого особистісного розвитку людина постає просвітлено творчою, характеризується мудрістю та спонтанністю у своїх життєвих проявах, виконує “споріднену” (“сродну”, згідно з Г.С. Сковородою) працю, має глибокі радісні взаємини із духовно близькими людьми та гуманізуючий вплив на відносно широке соціальне оточення.

Типи особистості. “Кожна людина покликана стати особистістю і для неї мають бути створені можливості для цього...” [19, с. 256]. Заслугове на увагу думка Г.О. Балла [2, с. 32] про перевагу узагальнювального підходу (порівняно з диференціювальним) до низки психологічних понять як з методологічних, так із суто ціннісних позицій. Зокрема, гуманістичним засадам (згідно з якими шлях до особистісного зростання відкритий для кожного) відповідає широке трактування змісту та обсягу поняття “особистість”, що водночас актуалізує завдання виокремлення різних типів особистості, стадій її становлення та рівнів досягнутого розвитку.

Становлення особистості — багатовимірний процес, у якому обґрунтовуємо такі психологічні виміри: деєгоцентрації (відображає зростання впливу Самості на Его) та індивідуалізації (відображає силу Его), що дає критеріальну основу для побудови типології. Високий рівень деєгоцентрації виявляється насамперед у мотиваційній сфері й характеризується домінуванням емпатійно-альтруїстичної мотивації (ЕАМ), тобто сповнений свідомих прагнень і/або неусвідомлюваного бажання дарувати себе людям у формі служіння, любові, творчості (1); середній рівень визначається амбівалентним характером мотивації та вираженістю ЕАМ лише стосовно людей своєї групи (2); низький рівень характеризується

переважанням егоцентричної мотивації, утилітарно-деструктивним ставленням до людей (3).

Індивідуалізація передбачає подолання симбіотичних залежностей, зростання автономності особистості. Виокремлюємо такі рівні: високий — здатність до самостійної постановки та розв'язання завдань і надзавдань; регуляція поведінки на основі самосвідомості, спроможність до наднормативної активності (А); середній — здатність до розв'язання завдань, поставлених реальними чи ідеальними авторитетними особами; свідомо регуляція поведінки, яка спирається на існуючі норми, правила (Б); низький — недостатня сформованість довільної регуляції поведінки; переважання імпульсивно-ситуативного реагування (В). Виходячи з рівнів розвитку деєгоцентрації та індивідуалізації, можна змоделювати щонайменше дев'ять особистісних типів та порівняти їх з описаними у філософській і психологічній літературі.

1А. Альтруїстичний наднормативний тип: високий рівень розвитку як деєгоцентрації, так і індивідуалізації). Характеризується домінуванням ЕАМ, усвідомленою як особисте надзавдання, що реалізується в конструктивних учинках. Він близький за змістом етиці творчості (за М.О. Бердяєвим), продуктивній орієнтації (за Е. Фроммом), також орієнтації на буттєві цінності (за А. Маслоу). Так, імперативом етики творчості, за Бердяєвим, є здійснення людиною Божого задуму стосовно неї, реалізація даних їй обдарувань. Творчість перемагає екзистенційну порожнечу, нудьгу (яку, до речі, не може подолати добродесність), спрямована в майбутнє, надходить від індивідуальності, але має соціальну значущість. Для цього типу характерні такі риси: 1) здатність до надситуативної активності, до постановки надзавдань; спроможність діяти в умовах невизначеності та ризику; 2) емпатійне співчутливе ставлення до людей, толерантність, відсутність егоцентричної обмеженості та “помилки атрибуції”, які полягають у приписуванні собі більш високих, шляхетних мотивів, а іншим людям — більш низьких мотивів аналогічних за змістом вчинків; 3) прийняття рішень за своїм індивідуально глибинним сумлінням (яке відрізняється від моральних утворень, що формуються зовні — почуття обов'язку, “авторитарного сумління”, “супер-Его”). Така людина як зріла особистість має інтегроване внутрішнє осереддя, ймовірно буде шляхетна її самореалізація як особистості.

1Б. Альтруїстичний нормативний тип: високий рівень розвитку деєгоцентрації та середній рівень індивідуалізації). Характеризується домінуванням ЕАМ, усвідомленої як необхідне, з погляду реальних або ідеальних авторитетних осіб, що цілеспрямовано виконується у формі конструктивних дій. Цей тип близький: а) євангельській етиці любові (за М.О. Бердяєвим), згідно з якою цінними є тільки такі справи, що робляться не заради абстрактного добра, а породжені любов'ю, спрямовані на єднання людей; б) моралі турботи (за К. Гілган), що формується на підґрунті емпатійного ставлення до іншої людини, на розумінні її як відмінної від себе, на врахуванні її самотності та виявляється у здатності до самовіддачі й служіння; в) першій системі етичної свідомості (за В.О. Лефевром), яка полягає у засудженні поєднання добра і зла (злих засобів заради доброї мети), а також у прагненні до компромісу (самооцінка суб'єкта підвищується в умовах компромісу) [43]. Внутрішньо такій людині притаманне не дуже сильне Его, що зумовлює її недостатню самотійність, піддатливість до впливу соціального оточення. Її індивідуальне позасвідоме просвітлене, не обтяжене руйнівними комплексами, прозоре для сигналів Самості (проходячи крізь індивідуальне позасвідоме, сигнали Самості не викривлюються), що уможливорює діалог Его та Самості. Це спричиняє вираженість конструктивних (біофільних, за Е.Фроммом) інтенцій, совісність у ставленні до сущого. Водночас унаслідок недостатньої сили Его така людина не завжди може захистити себе, обстояти свої інтереси та цінності, реалізувати свої благісні прагнення. Імовірною є самореалізація середнього рівня, особливо за умов сприятливого гуманного довкілля. Однак за менш сприятливих умов недостатня самотійність робить таких людей вразливими під час взаємодії непорядними маніпуляторами, які зловживають їх альтруїзмом, використовуючи таких людей для власних цілей.

2А. Групоцентричний наднормативний тип: середній рівень деєгоцентрації та високий – індивідуалізації. Характеризується наявністю суперечливих мотиваційних тенденцій: альтруїстичні конструктивні інтенції переважно спрямовуються на одну групу людей, а агресивні, утилітарно-руйнівні – на іншу; домінують групоцентричні цінності та смисли. Суперечлива мотивація усвідомлюється як низка надзавдань (наприклад, старий світ

зруйнувати, новий побудувати) і реалізується в наднормативній активності, скажімо, “шляхетного розбійника”, революціонера-терориста. Цей тип близький: а) революційно-гуманістичній етиці (за М.О. Бердяєвим), згідно з якою люди керуються не любов'ю до конкретного ближнього, а гуманними ідеями щодо абстрактного дальнього, і заради останнього здатні жертвувати ближнім; б) моралі справедливості (за К. Гілган): базується на чіткому усвідомленні свого “Я” та самотійно сформованих принципах справедливості, що не виключає жорсткого ставлення до тих, хто має інші принципи, думає та діє інакше, де можливий дефіцит емпатійності; в) другій системі етичної свідомості (за В.О. Лефевром; див. [43]), яка виявляється у схваленні поєднання добра і зла (“злих” засобів заради доброї мети), а також у прагненні до конфронтації (самооцінка суб'єкта підвищується в умовах конфронтації). Внутрішньо такій людині притаманне сильне Его, що зумовлює її виражену здатність до впливу на соціальне оточення і, можливо, своєрідну харизму. Її індивідуальне позасвідоме частково обтяжене руйнівними комплексами, частково прозоре для сигналів Самості. Проходячи крізь індивідуальне позасвідоме, сигнали Самості певною мірою викривлюються, що ускладнює продуктивний діалог Его і Самості. Це спричиняє вираженість в особи амбівалентних деструктивно-конструктивних інтенцій, суперечливості думок і переживань, прозоріння і сліпоту, суміш любові і ненависті у ставленні до себе й інших.

2Б. Групоцентричний нормативний тип: середній рівень як деєгоцентрації, так і індивідуалізації. Характеризується суперечливою мотивацією, яка врівноважується дотриманням норм і правил соціального довкілля, реалізується частково в межах “дозволеного”. Домінують групоцентричні цінності та смисли. Руйнівні інтенції спрямовуються на чужих або засуджених групою. Цей тип близький до охарактеризованої М.О. Бердяєвим етики закону, яка сповідує мораль соціальної буденності, тобто яка організує життя людей, але байдужа до індивідуальності, її душевних поборювань. Названа етика регулює зовнішні прояви поведінки, потрібна в суспільстві для узгодження суперечливих інтересів, але неспроможна змінити внутрішній стан людини, подолати екзистенційну порожнечу та нудьгу. Позитивний аспект підпорядкування нормам, що склались у спільноті (хоча вони можуть

сприйматись як застарілі), на думку М.О. Лоського, полягає в обмеженні можливостей творення зла, оскільки спроба підняти над соціальною рутинною може сприяти появі нових форм не тільки добра, а й зла. Внутрішньо така людина володіє не надто сильним Его, що зумовлює її недостатню самостійність, піддатливість до зовнішнього впливу.

Наступні три типи – 1В (альтруїстичний імпульсивний), 2В (групоцентричний імпульсивний), 3В (егоцентричний імпульсивний) – характеризуються недостатністю довільної регуляції і наявністю внутрішньо слабкого Его, що ускладнює соціальну адаптацію людини і водночас зумовлює майже повну її залежність від оточення. При цьому два типи (3Б, 3А) мають неконструктивну спрямованість.

3А. Егоцентричний наднормативний тип: низький рівень деєгоцентрації, високий – індивідуалізації. Характеризується домінуванням егоцентричної мотивації, усвідомлюваної як особисте надзавдання, що виявляється в деструктивних учинках. Такий тип описаний у філософській та теологічній літературі (І. Кант, М. Бубер, М.О. Лоський) під назвами “свавільний”, “сатанинський”. Така людина не здатна до самовіддачі, емпатійного єднання із світом, знає лише свою лихоманкову жагу використати цей світ (М. Бубер). Її жадібність обертається переситом та прагненням руйнації. Відчуваючи гнітючу порожнечу, долаючи нудьгу через творення зла, вона немов мстить на суцюзі за безплідність свого життя. Внутрішньо така людина має сильне Его, що обумовлює її виражену здатність до впливу на соціальне довкілля, певні лідерські здібності і, можливо, своєрідну харизму. Її індивідуальне позасвідоме непросвітлене, духовно неопрацьоване, обтяжене значними руйнівними комплексами, що стають на заваді діалогу Его та Самості. Проходячи крізь індивідуальне позасвідоме, сигнали Самості спотворюються, що зумовлює вираженість руйнівних (садистичних, некрофільних, за Е. Фроммом) інтенцій, безсовісність і безлюбівність у ставленні до світу. Оскільки життєва успішність – це значною мірою функція сильного Его, то для такої особи ймовірний її високий рівень. Але такий успіх – результат свавільного самоствердження – деструктивний для інших людей (досягнення мети через знищення суперників, садистичне володарювання, отримання руйнівної слави).

3Б. Егоцентричний нормативний тип: низький рівень деєгоцентрації та середній –

індивідуалізації. Характеризується утилітарно-деструктивним ставленням до людей, домінуванням егоцентричної мотивації, що усвідомлюється як завдання, прийняте від реальних чи ідеальних авторитетів (скажімо, різні види “хрестових походів” та “полювань на відьом”) й утілюється у відповідних деструктивних діях (у практиці тоталітарних спільнот така поведінка дістає всіляке заохочення та сприяння). Внутрішньо така людина має не зовсім сильне Его, що зумовлює її недостатню самостійність, піддатливість до впливу соціального оточення. Її індивідуальне позасвідоме непросвітлене, духовно неопрацьоване, обтяжене значними руйнівними комплексами, що стають на заваді діалогу Его та Самості. Проходячи крізь індивідуальне позасвідоме, сигнали Самості спотворюються, спричиняють вираженість руйнівних (садистичних, некрофільних, за Е. Фроммом) інтенцій, безсовісність і безлюбівність у ставленні до суцзого. Ймовірним для такої людини буде самоствердження середнього рівня, деструктивне за змістом.

ВИСНОВКИ

1. Особистість – це насамперед духовно-екзистенційне начало, з яким кожна людина приходить у світ. У драмі людського життя воно розвивається, збагачується, часто досягає розквіту і плідної зрілості, але водночас може збіднюватись, деградувати, спотворюватись. За умови достатньої вираженості особистісний первінь інтегрує та преображує також соціальні й природні характеристики індивіда як суб'єкта життєдіяльності, перетворюючи їх на свої ресурси.

2. Зріла особистість має інтегроване осереддя, до основних складових якого належать центр на межі внутрішнього і зовнішнього (Его), глибинний центр (Самість) та індивідуальне позасвідоме – між ними. Его – осередок суб'єктності, що здійснює функції саморегуляції, узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу, а Самість – осередок єдності з усім суцзим, центр любові і сумління.

3. Індивідуальне позасвідоме зрілої людини “прозоре”, духовно опрацьоване, не обтяжене руйнівними комплексами, проникле для сигналів Самості, що уможливує її плідний діалог з Его. Сильне Его зосереджує у собі основні важелі та засоби управління, при цьому є відданим Самості, яка становить джерело смислу і натхнення. Така внутрішня структура

зумовлює вираженість в людини конструктивних (біофільних) інтенцій, любовно-творче ставлення до суцього.

4. Особистість відображає динаміку і статику актуалізації ковітальної екзистенції в індивідуальному житті. За умови достатньої вираженості особистісний духовно-екзистенційний первінь інтегрує та преображає також соціальні й природні характеристики усупільненого індивіда, перетворюючи їх на свої ресурси. Рівень особистісної зрілості людини визначається глибиною її переживань та сенсів, домінуванням буттєвих цінностей, повнотою та унікально-індивідуальним характером їх творчого виявлення й утвердження в житті і культурі. Особистість виступає чутливим “рецептором”, перетворювачем і транслятором екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які можуть бути чуттєво сприйняті іншими людьми. Здійснюване особистістю втілення екзистенції в унікальних індивідуальних формах становить процес самотутнього й водночас оригінального *культуротворення*.

5. Особистість має як зовнішню, так і внутрішню спрямовані сфери функціонування (та відповідні лінії зростання) – інтраіндивідуальна, екстраіндивідуальна, трансіндивідуальна та метаіндивідуальна сфери. Причому трансіндивідуальна сфера (освоєний простір колективного позасвідомого, джерело особливих переживань, у яких почуття самототожності виходить за межі індивідуального, охоплюючи все суще) є граничною глибиною інтраіндивідуальної, тоді як метаіндивідуальна сфера (існування особистості поза індивідом в інших людях і продуктах творчості) забезпечує розширення меж екстраіндивідуальної. Психологічно здорова особистість тією чи іншою мірою функціонує в усіх охарактеризованих сферах без хворобливої або ригідної фіксації на одній із них, що є показником своєрідної особистісної деформації.

6. Своєрідність дитячої особистості полягає у її цілісності, синергії свідомого та позасвідомого, сприйнятливості (зокрема, до латентних ознак), вразливості, спонтанності, експресивності, в інтуїтивній проникливості, динамічності уяви, здатності схоплювати й утримувати ціле раніше від частин. При цьому несприятливими для розвитку особистості дитини є: а) непосильний тиск зовнішньої реальності, утруднена адаптація до соціуму ціною “зради” внутрішньої реальності, відмова від власної

самотутності та орієнтація у повсякденні на соціальні стереотипи; б) значний тиск внутрішньої реальності в умовах недостатності зворотного зв’язку із значущими іншими та несформованості конструктивних форм самовиявлення, наслідком чого може бути деформування соціальних зв’язків, нездатність особи до життєдайного благодірного співбуття з навколишніми, свавільно споживацьке ставлення до них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтологии / Л.И. Анцыферова. – Изд. 2, испр. и доп. – М.: Изд. “Институт психологии РАН”, 2006. – 512 с.
2. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування основних понять / Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 25-53.
3. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в опрацюванні категорії особистості в психології / Г.О. Балл // Актуальні проблеми психології. – Т.11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 4, Ч.1. – К., 2011. – С. 10–20.
4. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл; вид. друге, доповнене. – Житомир: ПП “Рута”, Вид. “Волинь”, 2008. – 232 с.
5. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
6. Божович Л.И. Личность и ее развитие в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
7. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
8. Василюк Ф.Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования) / Ф.Е. Василюк. – М.: Смысл, 2005. – 191 с.
9. Гиллиган К. Иным голосом: психологическая теория и развитие женщин / К. Гиллиган // Этическая мысль / общ. ред. А.А. Гусейнова. – М.: Республика, 1992. – С. 352–371.
10. Джеймс У. Психология / У. Джеймс. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
11. Дружинин В.Н. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии / В.Н. Дружинин. – М.: ПЕР СЕ; СПб.: ИМАТОН-М, 2000. – 296 с.
12. Жарких В. Максимилиан Волошин о природе подсознательного / В. Жарких // Искусство. – 1989. – № 2. – С. 51–53.
13. Иванов М.В. Историческая психология личности: [уч. пос.] / М.В. Иванов. – СПб.: ПГПУПС, 2006. – 182 с.
14. Ильин И.А. О совести. Путь духовного обновления / И.А. Ильин / Собр. соч. в 10 томах. – М.: Русская Книга, 1993. – Т.1. – 149 с.
15. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості: [монографія] / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
16. Кьеркегор С. Наслаждение и долг / С. Кьеркегор; пер. с дат. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 416 с.

- 16а. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра / Н.А. Лосский. – М.: Высшая школа, 1991. – 559 с.
17. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу; пер. англ. – М.: Рефл-Бук. К.: Ваклер, 1997. – 394 с.
18. Мастера искусства об искусстве. – М.: Искусство, 1969. – Т. 5-2. – 542 с.
19. Мир философии. Книга для чтения в 2-х ч. / ред. П.С. Гуревич. – Ч.2: Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.
20. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойман. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998. – 464 с.
21. Пашукова Т.И. Эгоцентризм в подростковом и юношеском возрасте: причины и возможности коррекции: [уч. пос.] / Т.И. Пашукова. – М.: Институт практ. психологии, 1998. – 160 с.
22. Психология индивидуальности: новые модели и концепции / под ред. Старовойтенко Е.Б., Шадрикова В.Д. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. – 384 с.
23. Психологические проблемы личности в культурно-историческом контексте (отчет о конференции) // Вопросы психологии. – 2009. – №3. – С. 159–161.
24. Роджерс К. Несколько важных открытий / К. Роджерс // Вестник Московского университета – Сер. 14. – 1990. – №2. – С. 58–61.
25. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 191 с.
26. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд; пер. з англ. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
27. Степанов С.Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций: [монография] / С.Ю. Степанов. – М.: Наука, 2000. – 268 с.
28. Субъект, личность и психология человеческого бытия / под ред. В.В. Знакова, З.И. Рябыкиной. – М.: Изд.-во “Институт психологии РАН”, 2005. – 240 с.
29. Сурожский А. О встрече / А. Сурожский. – Клин: “Христианская жизнь”, 1999. – 184 с.
30. Уроки французского психоанализа: Десять лет франко-русских клинических коллоквиумов по психоанализу / пер. с франц. – М.: “Когито-центр”, 2007. – 560 с.
31. Ухтомский А.А. Интуиция совести / А.А. Ухтомский. – СПб.: Петербург. писатель, 1996. – 149 с.
32. Ушинский К.Д. Собрание сочинений / К.Д. Ушинский. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1950. – Т.9. – 508 с.
33. Федотов Г. Ессе homo / Г. Федотов // Человек. – 1991. – №1. – С. 38–47.
34. Флоренский П.А. Письма из лагерей (фрагм.) / П.А. Флоренский // Дар. Русские священники о Пушкине. – М.: Русский миръ. Вече, 1999. – С. 183–186. – 496 с.
35. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с нем. и англ. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
36. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд // Мир философии. – Ч.2. Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 285–293.
37. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – СПб: прайм-Еврознак, 2004. – 608 с.
38. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм; пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
39. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / А.А. Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.
40. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид.] / А.В. Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
41. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.
42. Чавчавадзе Н.З. Феномен бездуховности / Н.З. Чавчавадзе // О духовности: Сб. научных статей. – Тбилиси, 1991. – С. 3–25.
43. Шрейдер Ю.А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания / Ю.А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1990. – №7. – С. 32–42.
44. Юнг К.Г. Психоанализ и искусство / К.Г. Юнг, Э. Нойман. – М.: Refl-book, К–Ваклер, 1996. – 304 с.
45. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс; пер. с нем. Л.О. Акопян. – М.: Практика, 1997. – 1053 с.
46. Devereux G. Cultural thought models in primitive and modern psychiatric theories / G. Devereux // Psychiatry. – 1958. – Vol. 21 – P. 259–374.

REFERENCES

1. Ancyferova L.I. Razvitie lichnosti i problemy gerontologii / L.I. Ancyferova. – M.: Izd. “Institut psihologii RAN”. – izd. 2, ispr. i dop. – 2006. – 512 s. [In Russian].
2. Ball G.O. Integrativno-osobistisnij pidhid u psihologii: vporjadkuvannja osnovnih ponjat' / G.O. Ball // Psihologija i suspil'stvo. – 2009. – №4. – S. 25-53 [In Ukrainian].
3. Ball H.O. Ratsiohumanistychna oriientatsiia v opratsiuvanni katehorii osobystosti v psykholohii / H.O. Ball // Aktualni problemy psykholohii. – T.11. Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. – Vyp. 4, Ch.1. – K., 2011. – S. 10–20 [In Ukrainian].
4. Ball H.O. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittii, psykholohichnii sferakh) / H.O. Ball; vyd. druhe, dopovnene. – Zhytomyr: PP “Ruta”, Vyd. “Volyn”, 2008. – 232 s. [In Ukrainian].
5. Berdjaev N.A. O naznachenii cheloveka. – M.: Respublika, 1993. – 383 s. [In Russian].
6. Bozhovich L.I. Lichnost' i ee razvitie v detskom vozraste. – M.: Prosveshhenie, 1968. – 464 s. 1. – S. 6-13 [In Russian].
7. Buber M. Dva obraza very. – M.: Respublika. – 1995. – 464 s. [In Russian].
8. Vasiljuk F.E. Perezhivanie i molitva (opyt obshhepsihologicheskogo issledovaniia) / F.E. Vasiljuk. – M.: Smysl. – 2005. – 191 s. [In Russian].
9. Gilligan K. Inym golosom: psihologicheskaja teorija i razvitie zhenshhin // Jeticheskaja mysl' / Obshh. red. A. A. Gusejnova. – M.: Respublika, 1992. – S. 352-371 [In Russian].
10. Dzhejms U. Psihologija. – M.: Pedagogika. – 1991. – 368 s. [In Russian].
11. Druzhinin V. N. Varianty zhizni: Ocherki jekzistencial'noj psihologii. – M.: PER SE, SPb.: IMATON-M, 2000 [In Russian].
12. Zharkih V. Maksimilian Voloshin o prirode podsoznatel'nogo // Iskusstvo. – 1989. – №2. – S. 51-53 [In Russian].
13. Ivanov M.V. Istoricheskaja psihologija lichnosti: uchebnoe posobie. – SPb.: PGPUPS, 2006. – 182 s. [In Russian].

14. П'їн І.А. О совести. Put' duhovnogo obnovenija. T.1. / Sobr. soch. v 10 tomah. – M.: Russkaja Kniga, 1993. – 149 s. [In Russian].
15. Karpenko Z. Aksiologichna psihologiya osobystosti : [monografiya] / Z.S. Karpenko. – Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 2009. – 512 s. [In Ukrainian].
16. K'erkegor S. Naslazhdenie i dolg / Per. s dat. – Rostov n/D: Feniks, 1998. – 416 s. [In Russian].
- 16a. Losskiy N.A. Usloviya absolutnogo dobra / N.A. Losskiy. – Moskva: Vyshaya shkola, 1991. – 559 s.
17. Maslou A. Psihologija bytija. – M.: Refl-Buk. K.: Vakler, 1997. – 394 s. [In Russian].
18. Mastera iskusstva ob iskusstve. T.5-2. – M.: Iskusstvo, 1969. – 542 s. [In Russian].
19. Mir filosofii. Kniga dlja chtenija v 2-h ch. /red. P.S. Gurevich. – Ch.2: Chelovek. Obshhestvo. Kul'tura. – M.: Politizdat, 1991. – 624 s. [In Russian].
20. Nojman Je. Proishozhdenie i razvitie soznaniya. – M.: Refl-buk; K.: Vakler, 1998. – 464 s. [In Russian].
21. Pashukova T.I. Jegocentrizm v podrostkovom i junosheskom vozraste: prichiny i vozmozhnosti korrekcii. / Uch. posobie. – M.: Institut prakticheskoy psihologii, 1998. – 160 s. [In Russian].
22. Psihologija individual'nosti: novye modeli i koncepcii / Pod red. Starovojtenko E.B., Shadrikova V.D. – M.: NOU VPO MPSI, 2009. – 384 s. [In Russian].
23. Psihologicheskie problemy lichnosti v kul'turno-istoricheskom kontekste (otchet o konferencii) // Vopr. psihol. – 2009. – №3. – S. 159-161 [In Russian].
24. Rodzhers K. Neskol'ko vazhnyh otkrytij // Vest. Mosk. univers. – Ser. 14. – 1990. – №2. – S. 58-61 [In Russian].
25. Rubinshtejn S.L. Chelovek i mir. – M.: Nauka, 1997. – 191s. [In Russian].
26. Said Edvard. Kul'tura j imperijalizm. / Per. z angl. – K.: Kritika, 2007. – 608 s.
27. Stepanov S. Ju. Refleksivnaja praktika tvorcheskogo razvitija cheloveka i organizacij. – M.: Nauka, 2000 [In Russian].
28. Subekt, lichnost' i psihologija chelovecheskogo bytija / Pod red. V.V.Znakova, Z.I.Rjabykinov. – M.: Izd.-vo "Institut psihologii RAN" 2005. – 240 s. [In Russian].
29. Surozhskij A. O vstreche. – Klin: Fond "Hristianskaja zhizn". – 1999. – 184 s. [In Russian].
30. Uroki francuzskogo psihoanaliza: Desjat' let franko-russkih klinicheskikh kollokviumov po psihoanalizu / Per. s franc. – M.: "Kogito-centr". – 2007. – 560 s. [In Russian].
31. Uhtomskij A.A. Intuicija sovesti. – SPb.: Peterburgskij pisatel', 1996. – 149 s. [In Russian].
32. Ushinskij K.D. Sobranie sochinenij. – T.9. – M.: Izdanie APN RSFSR, 1950. – 508 s. [In Russian].
33. Fedotov G. Esse homo // "Chelovek". – 1991. – №1. – S. 38-47 [In Russian].
34. Florenskij P.A Pis'ma iz lagerej (fragmenty) // Dar. Russkie svjashhenniki o Pushkine. – M.: Russkij mir. Veche. – 1999. – S.183-186. – 496 s. [In Russian].
35. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla. – M.: Progress, 1990. – 368 s. [In Russian].
36. Frejd Z. Neudovletvorennost' kul'turoj // Mir filosofii. Ch.2. Chelovek. Obshhestvo. Kul'tura. – M.: Politizdat, 1991. – S. 285-293 [In Russian].
37. Frejdzher R. Fejdimen Dzh. Lichnost'. Teorii, uprazhnenija, jeksperimenty. – SPb: prajm-Evroznak, 2004. – 608 s. [In Russian].
38. Fromm Je. Dusha cheloveka. – M.: Respublika, 1992. – 430 s. [In Russian].
39. Furman A.A. Psykhoholohiia osobystosti: tsinnisno-orientatsiyni vymir: [monografiia] / A.A. Furman. – Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s. [In Ukrainian].
40. Furman A.V. Psykhokultura ukraïnskoi mentalnosti: [2-e nauk. vyd.] / A.V. Furman. – Ternopil: VT NDI MEVO, 2011. – 168 s. [In Ukrainian].
41. Hajdegger M. Bytie i vremja. M.: Ad Marginem, 1997. – 451 s. [In Russian].
42. Chavchavadze N.Z. Fenomen bezduhovnosti // O duhovnosti: Sb. nauchnyh statej. – Tbilisi, 1991. – S. 3-25 [In Russian].
43. Shrejder Ju.A. Chelovecheskaja refleksija i dve sistemy jeticheskogo soznaniya // Voprosy filosofii. – 1990. – №7. – S. 32-42 [In Russian].
44. Jung K.G., Nojman Je. Psihoanaliz i iskusstvo. – M.: Refl-book, K–Vakler, 1996. – 304 s. [In Russian].
45. Jaspers K. Obshhaja psihopatologija / Per. L.O. Akopjan. – M.: Praktika, 1997. – 1053 s. [In Russian].
46. Devereux G. Cultural thought models in primitive and modern psychiatric theories // Psychiatry. – 1958. – Vol. 21 – P. 259-374 [In English].

АНОТАЦІЯ

Завгородня Олена Василівна.

Інтегративно-екзистенційний підхід до розуміння особистості.

У статті висвітлюється проблема особистості з позицій інтегративно-екзистенційного підходу. Окреслено провідні характеристики особистості та сфери її функціонування. Понятійне уявлення про особистість розглянуто в контексті понять “екзистенція” та “культура”. Окреслено провідні лінії особистісного становлення людини. Проаналізовано внутрішню структуру зрілої особистості, котра має інтегроване осереддя, до основних складових якого належать центр на межі внутрішнього і зовнішнього (Его) та глибинний центр (Самість). Его – осередок суб'єктності, що здійснює функцію узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу, постає інструментом саморегуляції, а Самість – осередком єдності особи з усім суцям. Сильне Его зосереджує в собі засадничі важелі та засоби управління, при цьому віддане Самості, яка є джерелом смислу і натхнення. Охарактеризовано варіанти становлення особистості, умови, стадії та можливі її деформації.

Ключові слова: особистість, екзистенція, культура, сфери функціонування, індивідуалізація, деєоцентрація, мотивація, зрілість.

АННОТАЦИЯ

Завгородня Елена Васильевна.

Интегративно-экзистенциальный подход к пониманию личности.

В статье проблема личности рассматривается с позиций интегративно-экзистенциального подхода. Обозначены ведущие характеристики личности и сферы ее функционирования. Понятийное представление о личности рассмотрено в контексте понятий “экзис-

тенція” и “культура”. Рассмотрены ведущие линии личностного становления человека. Проанализирована внутренняя структура зрелой личности, которая имеет интегрированное средоточие, к главным составляющим которого принадлежат центр на грани внутреннего и внешнего (Эго) и глубинный центр (Самость). Эго – центр субъектности, который осуществляет функцию согласования импульсов внутренней реальности и требований внешнего мира, выступает инструментом саморегуляции, а Самость – центр единства лица со всем сущим. Охарактеризованы варианты становления личности, условия, стадии и возможные ее деформации.

Ключевые слова: личность, экзистенция, культура, сферы функционирования, индивидуализация, деэгоцентризация, мотивация, зрелость.

ANNOTATION

Zavhorodnya Olena.

Integrative-existential approach to understanding the personality.

In article the problem of the personality is considered from the position of integrative-existential approach. The category of personality in the context of categories “culture” and “existence” is analysed. Personality reflects the dynamics and statics of actualization of existence in the

individual life. We consider the personality primarily as a spiritual and existential origin (beginning) with which person comes into the world.

Leading characteristics of the personality and sphere of its functioning are marked. The basic traits of the personality formation are considered.

The internal structure of the mature personality is analysed. A mature personality has an integrated focus, the main components of which are 1) center on the verge of internal and external (the ego) and 2) the deep center (the core-being). Ego is the center of subjectivity, an instrument of self-regulation. Core-being is center of unity with all things, the center of love and conscience. Individual unconscious of such a person, “transparent”, it worked spiritually, not burdened with devastating complexes penetrated for Core-being signals, which makes it a fruitful dialogue with the Ego. A strong Ego concentrates in itself the main levels and controls, at the same time committed to the Core-being, which is the source of meaning and inspiration.

Variants of formation of the personality, a condition, a stage, and its possible deformations are characterised.

Key words: the personality, existence, culture, functioning spheres, individualization, deegocentration, motivation, maturity.

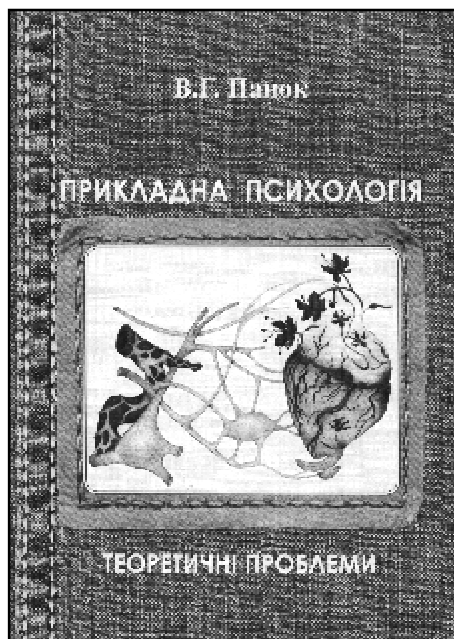
Надійшла до редакції 12.07.2016.

Підписана до друку 13.05.2017.

Бібліографічний опис для цитування:

Завгородня О. Інтегративно-екзистенційний підхід до розуміння особистості / Олена Завгородня // Психологія і суспільство. – 2017. – №2. – С. 74–92.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Панок В.Г.
Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія / В.Г. Панок. — К.: Ніка-Центр, 2017. — 188 с.

У монографії досліджуються проблеми теорії прикладної психології. Здійснено розрізнення науково-психологічного знання, психологічної практики і прикладної психології. Визначено специфіку прикладної психології на рівні системи принципів, методичного апарату, методології. Запропоновано систему категорій і понять прикладної психології, які дають можливість несуперечливим чином узгодити основні теоретичні і методичні підходи у психологічній практиці.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-психологів.